

ISHLAB CHIQRISH JARAYONIDA BOSHQARUV HISOBI VA ICHKI NAZORAT SAMARADORLIGINI BAXOLASH

*Magistrant, Atajanova Dilafruz,
Namangan muhandislik-texnologiya instituti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada korxonalarda ishlab chiqarish jarayonida boshqaruv hisobi va ichki nazorat samaradorligini baholash masalalariga to'xtalib o'tilgan. Shuningdek, samarali boshqaruvni tashkil etishda korporativ nazoratni o'rni va ahamiyatini yoritilgan. Bundan tashqari sohada mavjud muammolarni tahlil qilgan holda samarali taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: nazorat, ichki audit, tashqi audit, nazorat, ma'suliyati cheklangan jamiyat, xarajatlar, operativ boshqaruv, ijroiya organi, ishlab chiqarish.

Kirish.

Bugungi kunda korxonalarining mavjud resursiga yetarlicha baho berish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda, mavjud resurslardan to'g'ri foydalanish korxonalar faoliyatining samaradorligini oshiradi. Bu jarayonlarda ichki audit muhim o'ringa ega. Jahon amaliyoti shuni ko'rsatmoqdaki, tashqi audit instituti jiddiy kamchiliklarga olib kelsa, bu hattoki mustahkam o'rinlarni egallab kelayotgan yirik korxonalarni ham bankrotlikka olib kelishi mumkin.

Korxonalar ishlab chiqarish jarayonini tizimli ravishda nazorat qilib borish kelajakda investorlar va kreditorlar uchun ijobiy ahamiyatga ega bo'lib, u korxonaning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishga xizmat qiladi. Korporativ boshqaruvning ajralmas bo'g'ini ichki audit hisoblanadi. Korporativ nazorat korporativ boshqaruv umumiy tizimining asosiy elementlaridan biri bo'lib, uning samaradorligi korporativ nazorat darajasiga bog'liq. Korporativ nazoratning samarali modelini topish ishi shundagina muvaffaqiyatli bo'ladi, agar korxona mulkdorlari va ijroiya organlari shunday nazorat tizimini ko'rishga tayyor bo'lishlari kerakki, qaysiki, bir tomondan, kompaniya faoliyatida zarur ravshanlikni va lavozimdagi shaxslarning lozim darajadagi hisobdorligini ta'minlasa, va shu bilan birga ikkinchi tomondan, korporativ madaniyatning eng yaxshi an'analarga monand ravishda tirnoq ostidan kir qidirish harakatlaridan yoki yoppasiga gumondorlik rejimidan xoli bo'lishi kerak.

Korporativ nazorat ob'ektlariga quyidagilar kiradi:

- korporatsiya biznes-rejalari va budjetlarining ijrosi;
- korporativ andozalar (ustav, nizomlar, tartiblar, yo'riqnomalar va reglamentlar) me'yorlariga rioya qilish;

- korporatsiyaning mulkni sotib olish yoki begonalashtirish va korxonaning asosiy xo'jalik faoliyatiga bog'liq bo'lmagan bitimlari va aktivlarining harakati ustidan nazorat;
- kadrlarga oid muhim qarorlar ustidan nazorat;
- kompaniya aksiyadorlar umumiy yig'ilishlari, kuzatuv kengashi qarorlari va ijroiya organining eng muhim qarorlari ijrosi;
- kompaniya mulkdorlarini eng muhim manfaatlariga aloqador bo'lgan kompaniya faoliyatining sohalari.

Material va metod.

Korporativ boshqaruv fan sifatida nisbatan yaqin davr ichida (XX-asrning oxirgi o'n yilligida) paydo bo'ldi va uning asosiy qoidalari ko'pchilik mutaxassislar uchun xozircha noma'lum. Agar ichki audit xizmatlari (IAX) shtatini «Korporativ boshqaruv o'zi nima? Uning asosiy tamoyillarining mazmuni qanday? Korporativ boshqaruv tamoyillarini qanday joriy qilish kerak?» kabi savollarga javob bera olmaydigan faqat buxgalteriya hisobi professionallaridan to'ldiradigan bo'lsak, biz zaif korporativ nazorat organiga ega bo'lib qolishimiz mumkin.

Agar IAX xodimlarining o'zlari nazorat ob'ekti xaqida yetarli ma'lumotga ega bo'lmasalar nimani va qanday qilib tekshirishlari mumkin? Hattoki, ular tomonidan muvofiq tavsiyalar berilishi ham nazarda tutilgan. Ushbu holatda IAXga nomzodlarning rasmiy attestatsiyasini korporativ huquq masalalarida ham bilimlarini sinash orqali kuchaytirish maqsadga muvofiqligi ayondir. Ammo xayotda ko'pchilik auditorlik tashkilotlari audit davomida ijrochi direktorlar xatti-xarakatining qonuniyligini ichki korporativ me'yorlar nuqtai nazaridan tekshirishni maqsad qilib qo'ymaydilar. Masalan, u yoki bu asosiy vositalarning sotib olinish xaqda jamiyat biznes-rejasida tasdiqlangan xarajatlarga qanchalik darajada mos kelishi va xokazo masalalar.

Shunisi muhimki, biznes-rejada nazarda tutilmagan barcha turdagi xarajatlar noqonuniy bo'lib, aksiyadorlik jamiyatiga sezilarli moddiy zarar yetkazadi. IAX korporativ nazorat organi bo'lib, aynan korporativ audit bilan shug'ullanishi kerak. Bundan tashqari, IAX aksiyadorlik jamiyatidagi ichki nazorat holatini taftish qilishi lozim. Ya'ni, boshqa nazorat qiluvchi shaxslar faoliyatining samaradorligini va qonuniyligini tekshirishi kerak. Nizomning 13-bandiga binoan: «O'tkazilgan tekshirishlar natijalari bo'yicha bevosita uni o'tkazgan xodim (xodimlar) tomonidan imzolanadigan tegishli hisobotlar tuziladi». Birinchi qatorlarda:

- a) biznes-reja bajarilishini tekshirish natijalari to'g'risidagi hisobot quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:
 - uning bajarilishining miqdor va sifat ko'rsatkichlari taxlili;
 - uning bajarilishi ta'minlanmagan taqdirda aybdor mansabdor shaxslar shaxsan ko'rsatilgan holda aniqlangan sabablar bayoni;

b) korporativ boshqarish tamoyillariga rioya qilishni tekshirish natijalari to'g'risidagi hisobot quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

- korxona boshqaruv organlari tomonidan qabul qilinadigan qarorlarning samaraliligi, uning qatnashchilari (muassislar)ning qonuniy xuquq va manfaatlariga rioya etilishi tahlili;

- korporativ boshqarish sohasida qonun xujjatlari buzilishi holatlari bayoni (ta'sis xujjatlariga rioya qilish, umumiy yig'ilishlar va korxona boshqaruv organlari majlislari o'tkazilishi, dividendlar to'g'ri hisoblanishi va o'z vaqtida to'lanishi va xokazolar).

Tahlil.

IAX xodimlari kasbiy tayyorgarligi va saviyasi odatiy moliyaviy audit doirasidan ancha tashqariga chiqadi va aksiyadorlik jamiyatlari rahbariyati ichki auditorlar malakasini oshirish bo'yicha chora ko'rish kerak.

Kompaniyaning ichki nazorat organlaridan biri taftish komissiyasi hisoblanadi, Ularga qo'yilgan umumiy qoidalar:

- Komissiya a'zolari mustaqil bo'lishlari kerak;
- Rahbariyat va tashqi auditorlar bilan moliyaviy xisobotlarning sifati va andozalarga to'g'ri kelishi masalalari ochiq muhokama qilinishi;
- Rahbariyat va auditorlar bilan samarali muloqot va axborot almashinuvi;
- Audit jarayonini monitoring qilishda muxim rolga ega bo'lish;
- Taftish komissiyasi ishini davriy ravishda yoritib borishi.

O'zbekiston Respublikasining qonunchiligi Jamiyatning moliya-xo'jalik faoliyatini nazorat qilish uchun aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi tomonidan jamiyat taftish komissiyasi saylanadi. Jamiyat taftish komissiyasining a'zolari bir vaqtning o'zida jamiyat kuzatuv kengashining a'zosi bo'lishlari, shuningdek jamiyatning boshqaruv organlarida boshqa lavozimlarni egallashlari mumkin emas.

Taftish komissiyasining vakolatlari. Taftish komissiyasining a'zolari quyidagi xuquqlarga ega:

- Yil natijalari bo'yicha shuningdek boshqa davrlar uchun xam, Jamiyat moliya-xo'jalik faoliyatini taftish qilish;
- Jamiyat moliya-xo'jalik faoliyatiga doir barcha xujjatlar va materiallar (shuningdek buxgalterlik materiallari) bilan tanishish;
- Jamiyatning xar qanday lavozimdagi shaxslaridan shaxsiy tushuntirishlar olish;
- Kuzatuv kengashi majlisini yoki navbatdan tashqari umumiy yig'ilishning chaqirilishini talab qilish;
- Shartnoma asosida ekspertlar va auditorlik tashkilotlarini jalb qilish (agar Jamiyat o'z hisobotini e'lon qilishi kerak bo'lmasa);

- Jamiyat tomonidan qonunchilikka, korporativ me'yoriy va uning faoliyatini tartibga soladigan boshqa xujjatlarga amal qilinishi, hisobot davrida kredit, hisob-kitob, valyuta va amalga oshirilgan boshqa amallari, bank nazorati (to'liq yoki tanlab tekshirish), kassaning holati va mulk axvolini tekshirish.

Quyidagi masalalarni jamiyat Ustaviga kiritish orqali Taftish komissiyasining vakolatarini kengaytipish:

- Jamiyat moliya xujjatlarini, buxgalteriya hisobotini, mulklarni inventarizatsiyalash komissiyasining xulosalarini tekshirish, mazkur xujjatlarni birlamchi buxgalteriya hisobi xujjatlariga solishtirish;

- Buxgalteriya, soliq, boshqaruv va statistik hisobotlar to'g'riligining va to'liqligining tahlili;

- Jamiyat Kuzatuv kengashi tomonidan tasdiqlanadi budjetlar bajarilishining to'g'riligini tekshirish;

- Aksiyadorlar umumiy yig'ilishida tasdiqlangan foydani taqsimlash tartibining to'g'ri bajarilishini tekshirish;

- Jamiyat moliyaviy holatining, to'lov qobiliyatining, aktivlar likvidligining, o'zlik va qarz mablag'lari nisbatining, sof aktivlar va ustav kapitalining tahlili, jamiyat iqtisodiy holatini yaxshilash rezervlarini aniqlash, jamiyat boshqaruv organlari uchun tavsiyalar ishlab chiqish;

- mahsulot va xizmatlar yetkazib beruvchilarga, budjetga va budjetdan tashqari fondlarga to'lovlarning, dividendlarni, obligatsiyalar bo'yicha foizlarni hisoblash va to'lashning, boshqa majburiyatlarning so'ndirilishini o'z vaqtida va to'g'ri amalga oshirilishini tekshirish:

- jamiyat nomidan Ijroiya organining bitim tuzishda xuquqliligini tekshirish;

- Kuzatuv kengashi, ijroiya organi, tugatish komissiyasi qarorlarining qonuniyligini, ularni jamiyat ustavi va aksiyadorlar umumiy yig'ilishi qaroriga muvofiq kelishini tekshirish;

- Taftish komissiyasiga saylanadigan shaxslarga qo'shimcha talablarning o'rnatilish imkoniyati;

- Taftish komissiyasiga saylovlarda ovozlarni hisobga olish xususiyatlari. «Jamiyat Kuzatuv kengashining a'zolariga yoki boshqaruv organlaridagi mansabdor shaxslarga qarashli aksiyalar jamiyat taftish komissiyasi a'zolarini saylash chog'ida ovoz berishda ishtirok etishi mumkin emas».

Xulosa.

Har qanday ixtiyoriy olingan korxona o'z maqsadlari va vazifalaridan kelib chiqqan holda quyidagilarni bajarishi lozimdir:

- boshqaruv hisobini tashkil etilishi va yuritishi;

- korxona rahbarlarining bilim darajasini doimo ortirishi;

- rahbarlarning saviyasi va intellektual salohiyatlari boshqaruv hisobini tashkil etish va yuritishga yo'naltirishi;

- turli xil yangi va istiqbolli maqsadlarni oldiga qo'yishi shartdir.

Ushbu vazifalarni bajarilishi korhonalarni moliyaviy barqarorligini ta'minlash bilan birgalikda nazorat qilishda samaraga olib keladi. Bu esa o'z navbatida boshqaruv hisobi ob'ekti va funksiyalarining kengayishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "ISO 19600:2014 Compliance management systems-Guidelines"// [Электрон манба]. URL: <https://www.iso.org/ru/standard/62342>;
2. Good Practice Guidance on Internal Controls, Ethics and Compliance. [Электрон манба]. URL: <http://www.oecd.org.pdf>;
3. Foreign Corrupt Practices Act 1977 // PL 95 - 213, Title 1; 91 Stat 1494, [Электрон манба]. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/statute-91/pdf/>.
4. Sarbanes-Oxley Act of 2002. Corporate responsibility.//Public law 107. 4-july 30, 2002// [Электрон манба]. URL: <https://www.sec.gov/html#sox2002>.
5. Базельский комитет по банковскому надзору//Руководство Принципы корпоративного управления для банков// [Электрон манба]. URL: https://www.cbr.ru/Content/Document/File/36687/Basel_cgpb.pdf;
6. UK Bribery Act of 2010// [Электрон манба]. URL: <http://www.legislation.gov.uk>;
7. Adequate Procedures – Guidance to the UK Bribery Act 2010 // [Электрон манба]. URL: <https://www.transparency.org.uk>;
8. Primakov D. Compliance practices: anti-corruption, banking compliance, sanction compliance and asset tracing– М.: Infotropic media, 2019 – P.36. [Электрон манба]. URL: <https://shop.infotropic.ru>.